

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇERÇEVESİNDE 25. TARAFLAR KONFERANSI (COP 25)¹

Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
KAÜİBFD
Cilt, 11, Sayı Ek Sayı 1,
2020
ISSN: 1309-4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 19.04.2020 Yayına Kabul Tarihi: 24.09.2020

Uğur SADIOĞLU
Doçent Doktor
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
ugursadi@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2454-4163

Erkan AĞIRALAN
Doktora Öğrencisi
Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi
Ankara, Türkiye
erkan.agiralan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6551-8511

ÖZ Küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadelenin ilk adımı 1992 yılında Rio de Janeiro kentinde düzenlenen konferansta atılmıştır. Birleşmiş Milletlerin “Dünya Zirvesi” adı altında düzenlenmiş olduğu bu konferansta “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC)” kabul edilmiştir. Söz konusu sözleşmenin yürürlüğe girdiği 1994 yılından itibaren her yıl Taraflar Konferansı (COP) düzenlenmektedir. Bu kapsamda, "Harekete Geçme Zamanı" sloganı ile 2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid’de düzenlenen 25. Taraflar Konferansı (COP 25) hem Türkiye hem de tüm dünya için önem arz etmektedir. Çalışmada 25. Taraflar Konferansı çıktı ve sonuçlar itibarıyla iklim değişikliği ile mücadele çerçevesinde ele alınmıştır. Yapılan inceleme neticesinde COP 25’in beklentileri tam olarak karşılayamadığı ve pek çok noktanın bir sonraki taraflar konferansına bırakıldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: İklim Değişikliği, Madrid
Taraflar Konferansı (COP 25), Paris Anlaşması.

JEL kodları: Q54, Q58, H79

Alan: Kamu Yönetimi

Türü: Derleme

DOI: 10.36543/kauibfd.2020.Ek1.017

Atıfta bulunmak için: Sadioğlu, U., & Ağıralan, E.. (2020). İklim değişikliği çerçevesinde 25. Taraflar konferansı (cop 25). *KAÜİBFD*, 11(Ek Sayı 1), 361-385.

¹ Bu çalışma 1. Ulusal Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Kongresinde bildiri olarak sunulmuştur.

25TH CONFERENCE OF THE PARTIES (COP 25) IN THE FRAMEWORK OF CLIMATE CHANGE

Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
KAUJEASF
Vol. 11, Issue Suppl 1, 2020
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 19.04.2020 Accepted Date: 24.09.2020

Uğur SADIOĞLU
Associate Professor
Hacettepe University
Faculty of Economics and
Administrative Sciences
Ankara, Turkey
ugursadi@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-2454-4163

Erkan AĞIRALAN
PhD student
Hacettepe University
Ankara, Turkey
erkan.agiralan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-6551-8511

ABSTRACT The first step in combating climate change, which is a global problem, was taken at the conference held in Rio de Janeiro in 1992. The "United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)" was accepted in this conference organized by the United Nations under the name of "World Summit". The Conference of the Parties (COP) is held annually since 1994 when this agreement came into force. In this context, 25th Conference of the Parties (COP25) that was held between 2-13 December 2019 in Madrid with the slogan of "Time for Action" has a great importance both for Turkey and the whole world. In this study, the 25th Conference of the Parties, in respect of its output and results, is addressed in the context of combating climate change. As a result of this examination, it was seen that COP 25 did not fully meet the expectations and many points were left to the next Conference of The Parties.

Keywords: Climate Change, Madrid Parties Conference (COP 25), Paris Agreement.

JEL codes: Q54, Q58, H79

Scope: Public Administration

Type: Review

Cite this Paper: Sadioğlu, U., & Ağıralan, E.. (2020). 25th conference of the parties (cop 25) in the framework of climate change.. *KAUJEASF*, 11(Suppl 1), 361-385.

1. GİRİŞ

İklim değişikliği konusu her geçen gün artan bir şekilde ulusal ve uluslararası gündemi meşgul etmeye devam etmektedir. Etki ve nedenleri bölgesel manada farklılık gösterse de iklim değişikliği sonuçları itibarıyla tüm insanlığı ilgilendirmektedir. Bu nedenle iklim değişikliği sorunu uluslararası işbirliği ve dayanışma içerisinde ele alınıp olumsuz etkilerinin en aza indirilmesi amaçlanmaktadır. Zira, fosil yakıtlara bağlı karbon emisyonunun hangi şehirden, bölgeden, ülkeden ve kıtadan yapıyor olmasına bakılmaksızın sonuçta tüm dünya ısınmaktadır. Bu ısınma son yüzyıl içerisinde insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek düzeye ulaşarak ve doğanın dengesini bozucu etkilerde bulunmaktadır. Kutuplarda buzlar erimekte, soğuk bölgelerdeki buzullar çözülmekte ve geri çekilmekte, deniz seviyesi yükselmekte, yağış rejimleri bozulmakta, ısınmaya bağlı orman yangınları artmakta, denizlerdeki yaşam sınırlandırmakta, bazı bölgeler sular altında kalma tehlikesi ile karşı karşıya iken bazı bölgelerde kuraklık yaşanmaktadır. Örneğin, 2019 yılı Temmuz ayı Dünya'nın kaydedilen en sıcak ayı olarak kayıtlara geçmiştir. 2019 Eylül ayında ise uydu görüntülerinden minimum deniz buzu alanının son 41 yıl içerisinde gözlemlenen ikinci en küçük boyutta olduğu raporlanmıştır. Ayrıca 2019 yılında küresel ortalama deniz seviyesi, uydu ölçümlerinin başladığı 1993 yıl ortalamasının 87,6 mm üzerine ulaşarak yeni bir rekor kırmıştır (Blunden ve Arndt, 2020). Ortaya konan raporlar, eğer insanların sebep oldukları küresel ısınma yavaşlatılmaz ve geri döndürülemez ise iklim değişikliği sonucunda dünya birçok canlı türü için artık yaşanılmaz bir yer haline geleceğini vurgulamaktadır. Bir anlamda ekosistemin bozulması doğanın ve canlı yaşamının tehdit altında olduğunu göstermektedir.

Bu tehdide karşı ilk önemli adım 1992 tarihli “Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (UNFCCC)” kabul edilmesi ile atılmıştır. Bu sözleşmenin yürürlüğe girdiği 1994 yılından itibaren her yıl Taraflar Konferansı (COP) düzenlenmektedir. Japonya'nın Kyoto kentinde 1997 yılında düzenlenen 3. Taraflar Konferansında (COP 3), dünya çapında sera gazlarının azaltılması için bağlayıcı hedefler içeren “Kyoto Protokolü” imzalanmıştır. Taraflar Konferansları arasında önemli sonuçlar çıkan bir diğeri ise COP 21'dir. 2015 yılında Paris'te düzenlenen COP 21'de; 2020 yılında devreye girecek olan yeni anlaşmanın müzakerelerine başlanmış ve bu müzakereler sonunda nihai hale getirilen “Paris Anlaşması” kabul edilmiştir. Geçtiğimiz günlerde Rusya'nın da Paris Anlaşması'nı onaylaması ile birlikte bu anlaşmaya imza atan 197 ülkeden anlaşmayı onaylamayan sadece sayılı ülkeler kalmıştır. Bu ülkeler arasında G20 üyesi olan tek ülke Türkiye iken ABD ise geçtiğimiz Kasım ayında anlaşmadan

çekilmek üzere resmi başvuruda bulunmuştur. Son olarak, "Harekete Geçme Zamanı" sloganı ile 2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid'de düzenlenen 25. Taraflar Konferansı (COP 25) hem Türkiye hem de tüm dünya için önem arz etmektedir. İklim değişikliği ile mücadelede yerel, ulusal ve uluslararası ilginin arttığı, politikaların benimsendiği ve programların uygulamaya konduğu bir dönemde konunun son gelişmeler bağlamında detaylı analizine ihtiyaç vardır.

Bu çalışmada, uluslararası işbirliğinin bir neticesi olarak ortaya çıkan 25. Taraflar Konferansı çıktılarını ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmektedir. Çalışmanın ilk kısmında hava durumu, iklim, küresel ısınma ve iklim değişikliği gibi temel kavramlar tanımlanıp farklılıkları ortaya konulmaktadır. Devam eden kısımda ise tarihsel süreç içerisinde iklim değişikliği ile mücadelede ortaya konulan uluslararası politikalar ile bu politikalar neticesinde kurulan oluşumlara kısaca değinilmektedir. Bu süreç içerisinde düzenlenen Taraflar Konferansları yer ve tarih itibarıyla kısaca ele alınmaktadır. Bu Konferanslardan ayrı bir öneme sahip Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması özel olarak incelenerek 25. Taraflar Konferansına geçilmektedir. Bu çerçevede ise beklentiler, konferans süreci, çıktı ve sonuçlar ele alınıp değerlendirilmektedir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: İKLİM, HAVA DURUMU, KÜRESEL ISINMA VE İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ

Hava durumu ile iklim çoğu kez karıştırılan birer kavram olarak görülmektedir. Benzer şekilde küresel ısınma ile iklim değişikliği kavramlarının da insanlar tarafından bir birlerinin yerine kullanıldığı görülmektedir. Oysa bu kavramlar birbirinden oldukça farklıdır.

Hava Durumu; Türk Dil Kurumu Sözlüğünde "Meteoroloji ile ilgili olayların bütünü, hava raporu, hava şartları" (TDK Sözlüğü, 2020) olarak ifade edilen hava durumu meteorolojinin ilgi alanına giren, genellikle dar alanlarda meydana gelen, saatlik hatta anlık değişkenlik gösterebilen günlük veya haftalık hava hareketleri olarak tanımlanabilir (MGM, 2020). Hava durumu ifade edilirken güneşli, bulutlu, karlı, yağmurlu gibi kelimeler kullanılır. Diğer taraftan klimatolojinin çalışma alanına giren iklim Meteoroloji Genel Müdürlüğü tarafından "oldukça geniş bir bölge içinde ve uzun yıllar değişmeyen ortalama hava koşulları" (MGM, 2020) olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla iklimin daha

geniş alanlarda uzun yılları kapsayan zaman dilimlerinde, daha az değişken içeren bir kavrama karşılık geldiği ifade edilebilir. Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) bu zaman dilimini ortalama olarak 30 yıl olarak kabul etmektedir (Arguez & Vose, 2011). Genellikle kurak, sıcak, soğuk gibi kelimelerle ifade edilmektedir. Örneğin bir yerin, bir bölgenin ya da bir şehrin iklimi yağışlı, kurak, yıl boyunca değişen sıcaklıklar ve benzeri şekilde yüzeysel değişkenlerle ifade edilebilir (Werndl, 2016). İklim kavramının yanı sıra her geçen gün artarak kullanılan ve üzerinde modellemelerin geliştirildiği (Randall vd., 2007, s. 601) bir kavram olan küresel iklimi de kısaca açıklamada yarar bulunmaktadır. Kısaca yeryüzünün farklı bölgelerinde görülen iklimlerin bir bütünü, toplamı (Loubere, 2012, s. 24) olarak ifade edilebilen **Küresel iklim**; güneş, dünya ve okyanuslar, rüzgar, yağmur ve kar, ormanlar, çöller ve ovalar ve insanların yaptığı her şeyle bağlantılı bir sistem olarak algılanmaktadır (NASA, 2020a). Bu tanım çerçevesinde küresel iklimin, belirli yerlerin ikliminin “ortalamasından” daha fazla ve daha kapsamlı olduğu görülmektedir.

Hava durumu ve iklim kavramları arasındaki bu karışıklığa benzeyen bir durum ise küresel ısınma ve iklim değişikliği kavramları arasında yaşanmaktadır. Çoğu kez aynı anlamı taşıyor düşüncesiyle bu iki kavramın birbirinin yerine kullanıldığı bilinmektedir. İlk kez 1975 yılında Columbia Üniversitesi'nden Wallace Broecker tarafından kullanıldığı bilinen (Conway, 2012) **küresel ısınma**; çeşitli insan faaliyetleri neticesinde atmosfere salınan özellikle karbon dioksit ve metan gazlarının sera etkisi (Gündoğan, Baş ve Sayman, 2015, s.4) yaratması ile birlikte şehirleşmenin de etkisi sonucunda dünya yüzeyinde ölçülen sıcaklığın artması olarak tanımlanmaktadır (Houghton, Jenkins, & Ephraums, 1990, s. 13). Diğer taraftan bilimsel literatür incelendiğinde iklim değişikliği kavramının farklı şekillerde tanımlandığı görülmektedir. Bu tanımlamaların bir kısmı iklim değişikliğini doğal farklılaşmanın bir sonucu olarak görür, diğer bir kısmı ise insan faaliyetlerine bağlar. Bazı tanımlamalar ise kaynağından bağımsız olarak herhangi bir değişikliği işaret eder. Örneğin Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi (NASA) tarafından yapılan tanımda iklim değişikliği çoğunlukla Dünya atmosferine ısı yakalayıcı gazlar ekleyen fosil yakıtların yakılmasıyla oluşan geniş bir küresel olaylar yelpazesi olarak tanımlandığı görülmektedir. Aynı tanımda, ifade edilen olayların küresel ısınma ile tanımlanan artan sıcaklık eğilimlerini de içerdiği vurgulanmaktadır. Ayrıca küresel ısınmanın yanı sıra deniz seviyesinin yükselmesi; Grönland, Antarktika, Kuzey Kutbu ve dağ buzullarında büyük buz kütlelerinin kaybolması; bitki filizlenme ve çiçeklenmesinin kesintiye uğraması ile aşırı hava olaylarının da iklim değişikliği kapsamında olduğu ifade edilmektedir (NASA, 2020b).

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne göre iklim değişikliği, karşılaştırılabilir zaman dilimlerinde gözlemlenen doğal/normal iklim değişkenliğine ek olarak doğrudan veya dolaylı olarak insan faaliyetine atfedilen ve sonuç itibarıyla küresel atmosferin bileşimini farklılaştıran değişimler olarak tanımlanmaktadır (UN, 1992, md:1). Görüldüğü üzere küresel ısınma ve iklim değişikliği bir birinden farklı anlamlara sahip ama ilişkili iki kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ise sosyal bilimcilerin genellikle atıfta bulunduğu Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNCCC) tanımı kullanılmaktadır.

İklim değişikliği gerek sebepleri gerekse sonuçları açısından benzersiz bir sorun olarak kabul görmektedir (Kadıoğlu, 2007). Her ne kadar etki ve sonuçları bölgeden bölgeye farklılık gösterse de iklim değişikliği ile mücadelede yerel ve ulusal gayretler yeterli görülmemektedir. Daha açık bir ifade ile çok boyutlu küresel bir sorun olan iklim değişikliği ile mücadelede uluslararası işbirliği ve dayanışma kaçınılmaz olup büyük önem arz etmektedir. Doğal olarak iklim değişikliğinin, tek bir ülke ya da ülkeler grubu tarafından ele alınamayan küresel bir sorun olduğu söylenebilir (Goldemberg vd., 1995). Uluslararası alanda iklim değişikliği ile mücadele kapsamında 1990'lı yılların başından itibaren önemli çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Bu kapsamda izlenen politikalar kısaca aşağıda yer almaktadır.

3. İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ KAPSAMINDA İZLENEN ULUSLARASI POLİTİKALAR ve TARİHSEL SÜREÇ

İklim değişikliği, 1979 yılında düzenlenen Birinci Dünya İklim Konferansı'nda ciddi bir uluslararası çevre sorunu olarak kabul edilmiştir (Kurnaz, 2019). İklim değişikliğinin insan faaliyetlerini nasıl etkileyebileceğinin araştırıldığı bu konferansta Uluslararası kamuoyuna "iklimde insanlığın refahını olumsuz yönde etkileyecek beşeri kaynaklı değişiklikleri öngörmeye ve önleme" amacıyla bir bildiri yayınlamıştır. Ayrıca, Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Uluslararası Bilimsel Sendikalar Konseyi (ICSU) ortak sorumluluğu altında bir Dünya İklim Programı (WCP) kurma planı uygun bulunmuştur (WMO, 1979).

İlerleyen yıllarda, özellikle 1980'li yılların sonu ile 1990'lı yılların başında iklim değişikliğini konu edinen hükümetler arası konferansların hız kazandığı görülmektedir (Gaast & Alessi, 2015). Bilim insanları, çevreciler ve politika yapımcıların katılımları ile düzenlenen bu konferanslar neticesinde iklim değişikliği ve etkileri konusunda farkındalığın arttığı ve endişelerin yükseldiği söylenebilir. Bu süreçte düzenlenen önemli konferanslar: Villach Konferansı

(Ekim 1985), Toronto Konferansı (Haziran 1988), Ottawa Konferansı (Şubat 1989), Tata Konferansı (Şubat 1989), Lahey Konferansı ve Bildirgesi (Mart 1989), Noordwijk Bakanlar Konferansı (Kasım 1989), Kahire Sözleşmesi (Aralık 1989) ve Bergen Konferansı (Mayıs 1990) şeklinde sıralanabilir (Chazournes, 2008).

1988 yılında Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO) ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) tarafından kurulan Hükümetler Arası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'ne "iklim sistemi ve iklim değişikliği", "iklim değişikliğinin çevresel, ekonomik ve sosyal etkileri" ve "olası müdahale stratejileri" konularında mevcut bilgilerin değerlendirilme yetkisi verilmiştir. IPCC İlk Değerlendirme Raporunu (FAR) 1990 yılında tamamlarken, İklim Değişikliği Sözleşmesi ile ilgili müzakerelerin temelini oluşturan bu raporun kamuoyunda önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Aynı zamanda bu ilk değerlendirme raporun iklim değişikliğine ilişkin bilimsel kanıtları doğruladığı görülmektedir (WMO & UNEP, 1992).

WMO, UNEP ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenen İkinci Dünya İklim Konferansı ise 1990 yılında düzenlenmiş olup bu konferansa 137 ülkenin katıldığı görülmektedir. Emisyonları azaltmak için herhangi bir uluslararası hedefin belirlenmediği bu konferansta bakanlık düzeyinde önemli müzakere ve tartışmaların yer aldığı bilinmektedir (UN, 1990). Buradaki tartışmalar neticesinde ortaya konan çıktıların İklim Değişikliği Sözleşmesi'nde yer alacak olan pek çok ilkeyi desteklediği söylenebilir. 1990 yılı Aralık ayında gerçekleşen BM Genel Kurulu anlaşma müzakerelerinin başlamasını onaylamış ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Müzakere Komitesi (INC / FCCC) çalışmalarına başlamıştır. Komite 1991 yılı Şubat ayı ile 1992 Mayıs arasında beş oturum gerçekleştirerek daha önce vade sonu olarak belirlenen ve 1992 Haziranda düzenlenen ve 140'tan fazla ülkeden katılımcıların yer aldığı "Rio Dünya Zirvesinde" sözleşmeye son hali verilmiştir. (Chazournes, 2008).

4. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ÇERÇEVE SÖZLEŞMESİ

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1992 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen Dünya Zirvesinde 154 ülke tarafından imzalanmıştır. Bu zirve 1972 yılında Stockholm Bildirgesi'nin çağdaş çevre politikasının temellerini atmasından yirmi yıl sonra gerçekleşmiş olup o tarihe kadar Devlet Başkanlarının katıldığı en büyük toplantı olarak tarihe geçmiştir. Rio'da aynı zamanda Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin yanı sıra Rio Bildirgesi, Gündem 21, Biyolojik Çeşitlilik

Sözleşmesi ve Orman İlkeleri de kabul edilen anlaşmalar arasında yer almaktadır (UN, 1992).

Sözleşme 21 Mart 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Sözleşmenin esasında uluslararası çabaların temel taşı oluşturduğu söylenebilir. Sözleşme'nin nihai amacı olan “Sözleşme'nin ilgili hükümlerine göre, atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlike arz eden insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir seviyede tutmayı başarmak” (UN, 1992, md:2) doğrultusunda çeşitli ilkelerin belirlendiği görülmektedir. Bu ilkelerden üzerinde en çok tartışılan bazıları şunlardır (UN, 1992, md:3):

Farklılaştırılmış Sorumluluklar: Taraflar eşitlik temelinde, birlikte fakat farklılaşmış sorumluluklar çerçevesinde iklim sistemini korumalıdır. Bu bağlamda gelişmiş ülkelerin iklim değişikliğini ele almada öncü olduğu vurgulanmaktadır (McManus, 2009).

Gelişmekte Olan Ülkeler: Gelişmekte olan ülke taraflarının ihtiyaç ve özel koşullarının dikkate alınması gerekli olup, sözleşme kapsamında orantısız bir yük taşımalarına gerek kalmayacak şekilde kabul edilmesi ilke edinilmiştir (Stakeholder Forum (SF), 2011).

İhtiyatlılık İlkesi: Bilimsel kesinliği ortaya konmadı düşüncesiyle iklim değişikliğini ele almak için harekete geçmeyi ertelemek kabul edilemez. Bu ilke kapsamında taraflar tedbirli olmak ve iklim değişikliğinin zararlı etkilerini azaltmak için önleyici uygulamaları ele almak zorundadır (Ling, 2012).

Sürdürülebilir Kalkınma: Bu ilke kapsamında iklim değişikliği politikaları ve önlemlerinin ulusal kalkınma programlarına entegre edilmesi ve ekonomik kalkınmayı dikkate alması gerektiği ortaya konmaktadır (SF, 2011).

Uluslararası Ekonomik Sistem: Bu ilke doğrultusunda taraflardan her bir tarafın lehine sonuç doğuracak olan ve sürdürülebilir ekonomik büyümeye yol açacak uluslararası bir ekonomik sistemin desteklenmesi beklenmektedir.

Sözleşme kapsamında amaç ve ilkeler ortaya konulmakta ve Ek-I ve Ek-II ülkeleri belirlenmektedir. Kısaca Ek-I de yer alan yer alan ülkeler, sera gazı emisyonlarını sınırlandırmak, sera gazı yutaklarını korumak ve geliştirmek, ayrıca, iklim değişikliğini önlemek için aldıkları önlemleri ve izledikleri politikaları bildirmek ve mevcut sera gazı emisyonlarını ve emisyonlarla ilgili verileri iletmekle yükümlüdürler. Ek-II'de yer alan ülkeler ise, birinci grupta üstlendikleri yükümlülüklerle ilaveten çevreye uyumlu teknolojilerin özellikle gelişme yolundaki taraf ülkelere aktarılması veya bu teknolojilere erişimin teşvik

edilmesi, kolaylaştırılması ve finanse edilmesi hususlarında her türlü adımı atmakla sorumlu kılınmışlardır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2011).

Sözleşmenin yürürlüğe girdiği tarihten sonra da Müzakere Komitesi'nin (INC) çalışmalarına devam ettiği görülmektedir. Bu kapsamda Komite, taahhütler, finansal mekanizma düzenlemeleri, gelişmekte olan ülkelere teknik ve finansal destek ile prosedürel ve kurumsal meseleleri tartışmak üzere çalışmalarına devam ederek daha önceki beş oturuma ek olarak altı oturum daha gerçekleştirmiştir. Müzakere Komitesi 1995 Şubat ayındaki on birinci ve son oturumundan sonra feshedilerek Taraflar Konferansı (COP- *Conference of the Parties*) Sözleşmenin nihai otoritesi olarak kabul edilmiştir (Chazournes, 2008).

5. TARAFLAR KONFERANSI (COP)

Müzakere Komitesinin feshedilmesi ile birlikte Sözleşmenin nihai otoritesi olarak Taraflar Konferansının kabul edildiği görülmektedir. COP bir taraftan uygulamaların teşvik edilmesine yönelik kararlar alırken aynı zamanda Sözleşmenin etkinliğini düzenli olarak gözden geçirmektedir. Bu amaçla, ulusal raporları, tarafların yükümlülüklerini ve Sözleşme kapsamındaki kurumsal düzenlemeleri incelemeye yetkilidir. Ayrıca COP, Sözleşme kapsamındaki taahhütlerin yeterliliğini gözden geçirme ve talep edilmesi halinde ulusal tedbirlerin koordinasyonunu kolaylaştırma ve gerekli tavsiyelerde bulunma yetkisini de bünyesinde barındırır (UN, 1992, md:7). Taraflar Konferansına ek olarak Sözleşmede dört organdan daha bahsedildiği görülmektedir. Bunlar; sekretarya, bilimsel ve teknolojik tavsiyeler için yardımcı kuruluş, finansal mekanizma ve uygulamalar için yardımcı kuruluştur (UN, 1992, md:8-11). Farklı organ ve yardımcı kuruluşlar olsa da Sözleşmenin ana organı ve karar mekanizması Taraflar Konferansıdır. Sözleşmede belirtilen amaçlar doğrultusunda Taraflar Konferansının defalarca bir araya geldiği ve farklı tarih ve yerlerde çalışmalar yaptığı bilinmektedir. COP 1, COP 2 ...vb. adlarla anılan bu çalışmaların kısaca aşağıdaki tabloda özetlenmektedir.

Tablo 1: Taraflar Konferansı, Düzenlenme Tarihi, Düzenlenme Yeri ve Önemi

<u>Konferans Adı</u>	<u>Konferans Tarihi</u>	<u>Konferans Yeri</u>	<u>Önemi / Kısa Açıklama</u>
COP 1	28 Mart-7 Nisan 1995	Berlin, Almanya	İlk konferansta, imza atan ülkeler küresel ısınma ve zararlı gaz emisyonlarını azaltma ihtiyacının yakından aktif bir şekilde izlenmesi amacıyla her yıl düzenli olarak toplanmayı kabul etmişlerdir.
COP 2	8-19	Cenevre,	Konferansa katılan bakanlar tarafından oluşturulan Bakanlar

	Temmuz 1996	İsviçre	Bildirgesi 18 Temmuz 1996'da not edilip kayda geçirilmiştir (ancak kabul edilmemiştir).
COP 3	Aralık 1997	Kyoto, Japonya	<u>*Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.</u>
COP 4	Kasım 1998	Buenos Aires, Arjantin	Kyoto'da çözüme kavuşturulmamış konuların bu konferansta sonuçlandırılması bekleniyordu. Fakat bu durumun neticelenmesinin oldukça zor olduğu anlaşıldığından çözüm çerçevesinde 2 yıllık bir "Eylem Planı" kabul edilmiştir.
COP 5	5 Ekim-5 Kasım 1999	Bonn, Almanya	Bu Konferans esasen teknik bir toplantı olup önemli bir çıktı ya da sonuca ulaşılmamıştır.
COP 6 / COP6bis*	13-25 Kasım 2000 17-27 Temmuz 2001	Lahey, Hollanda Bonn, Almanya	COP 6 Lahey'de başlamış ve taraflar arası tartışmalar önemli siyasi konular üzerinde bir müzakereye dönüşmüştür. Karbon azaltımları, mali yardımlar, taahhütler gibi önemli konulardaki siyasi tartışmalar neticesinde Lahey'deki bu konferans yarıda kesilmiştir. Ertesi yıl Bonn'da devam eden COP 6bis öncesi ABD Başkanı W. Bush'un Kyoto Protokolünü reddetmesi ile ABD'nin gözlemci statüsünde olması neticesinde karbon azaltımları, finansman, uyum gibi pek çok konuda anlaşma sağlanmıştır.
COP 7	29 Ekim-10 Kasım 2001	Marakeş, Fas	COP 7'de, katılımcılar Buenos Aires'te hazırlanan Eylem Planı üzerindeki çalışmalarını tamamlayarak, operasyonel detayların çoğunu sonuçlandırmıştır. Böylelikle ülkelerin Kyoto Protokolünü onaylamaları için zemin hazırlandığı söylenebilir. Tamamlanan karar paketi Marakeş Anlaşmaları olarak bilinir. Bu konferansta da ABD heyeti, müzakerelere aktif olarak katılmayı reddederek gözlemci rolünü sürdürmüştür.
COP 8	23 Ekim-1 Kasım 2002	Yeni Delhi, Hindistan	Delhi Bakanlar Deklarasyonu kabul edilmiştir. Bunun yanı sıra Sözleşme'nin 6. maddesi ile ilgili olarak Yeni Delhi çalışma programı onaylanmıştır. Bu konferansa Rusya'nın Kyoto Protokolüne yönelik yaşadığı tereddütler ve bu çerçevede biraz daha zaman tanınmasını talep etmesi etki etmiştir.
COP 9	1-12 Aralık 2003	Milano, İtalya.	Bu konferansta taraflar, 2001 yılında kurulan Uyum Fonunu öncelikle geliştirmekte olan ülkeleri iklim değişikliğine daha iyi adapte etmek için kullanmayı kabul etmişlerdir. Ayrıca Fonun teknoloji transferi yoluyla kapasite geliştirme için de kullanılması kabul görmüştür.
COP 10	6-17 Aralık 2004	Buenos Aires, Arjantin	COP 10'da ilk Taraflar Konferansı'ndan bu yana kaydedilen ilerleme ve gelecekteki zorlukları ele alınarak tartışılmıştır. Ayrıca geliştirmekte olan ülkelerin iklim değişikliğine daha iyi adapte edilmesi için Buenos Aires Eylem Planı kabul edilmiştir.

COP 11	28 Kasım-9 Aralık 2005	Montreal, Kanada	1997'de Kyoto Protokolü'nün kabul edilmesinden bu yana gerçekleşen en büyük hükümetler arası iklim konferansı olup yaklaşık 10.000 katılımcı yer almıştır. Montreal Eylem Planı kabul edilmiş ve bu plan gelecek yıllar için bir yol haritası olarak tanımlanmıştır.
COP 12	6-17 Kasım 2006	Nairobi, Kenya	Nairobi Konferansı öncelikli olarak dört konuya odaklanmıştır: Adaptasyon ile ilerlemek; Temiz Kalkınma Mekanizmasının (CDM) eşitliğinin ve erişilebilirliğinin artırılması; Teknoloji Transferi Uzman Grubunun (EGTT) yetkisinin gözden geçirilmesi; 2012 sonrası iklim rejimi üzerine yapılan tartışmalarda kazanılan ivmenin sürdürülmesi.
COP 13	3-17 Aralık 2007	Bali, Endonezya	Bu Konferans sonucu hazırlanan Bali Yol Haritası ile sadece gelişmiş ülkeleri değil tüm ülkeleri kapsayan ve Kyoto Protokolü'nün yerini alması öngörülen yeni bir uluslararası anlaşmanın oluşturulması amacıyla yapılacak müzakereler için bir zaman çizelgesi belirlenmiştir.
COP 14	1-12 Aralık 2008	Poznań, Polonya	Konferansa katılan delegeler, iklim değişikliğinin etkileriyle başa çıkmalarında yoksul ülkelere yardımcı olması için bir fonun finanse edilmesi ve ilkeleri üzerinde anlaşmışlardır. Ayrıca Kyoto Protokolü sonrası üzerine müzakerelerin yapıldığı kayda geçmiştir.
COP 15	7-18 Aralık 2009	Kopenhag, Danimarka	Bu konferansta küresel ısınmanın 2 ° C'nin altında tutulma hedefi, onaylanmış ayrıca gelişmiş ülkelerden uzun vadede gelişmekte olan ülkeleri finanse etme taahhüdü alınmıştır.
COP 16	28 Kasım - 10 Aralık 2010	Cancún, Meksika	Bu Konferansta Kopenhag'da belirlenen taahhütleri resmileştiren Cancun Anlaşmaları kaleme alınmıştır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerdeki iklim eylemlerinin desteklenmesi amacıyla "Yeşil İklim Fonu" oluşturulmuştur.
COP 17	28 Kasım - 9 Aralık 2011	Durban, Güney Afrika	Bu konferansta ABD ve Brezilya, Çin, Hindistan ve Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkeler de dahil olmak üzere tüm emisyonları azaltmaya başlamayı kabul etmiştir. Ayrıca yine bu konferansta 2020 yılında yürürlüğe girecek olan küresel bir anlaşmanın müzakere edilmesine karar verilmiştir.
COP 18	26 Kasım - 7 Aralık 2012	Doha, Katar	Bu konferansta "Doha İklim Geçiti" adıyla bir paket hazırlanmıştır. Yine bu konferansta kayıp ve zararlar ilgili ifadeler ilk kez konferans belgelerinde yer alarak resmîyet kazanmıştır. Ayrıca Kyoto Protokolünün 2020'ye kadar genişletilmesi ve 2020'den önce iklim değişikliği çalışmalarının yoğunlaştırılması kabul edilmiştir.
COP 19	11-23 Kasım 2013	Varşova, Polonya	Bu konferans çerçevesinde düzenlenen müzakerelerin önceki toplantılarda varılan anlaşmaların uygulanmasına odaklandığı

			söylenebilir. Ayrıca taraflar kayıp ve hasarla ilgili Varşova Uluslararası Mekanizmasının(WIM) kurulması kararını almışlardır.
COP 20	1-12 Aralık 2014	Lima, Peru	Bu konferansta ilk kez, tüm ülkeler sera gazı emisyonlarını azaltma konusundaki taahhütlerini geliştirmeyi ve paylaşmayı kabul etmişlerdir.
COP 21	30 Kasım - 12 Aralık 2015	Paris, Fransa	<i>*Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.</i>
COP 22	7-18 Kasım 2016	Marakeş, Fas	Konferans, Paris Anlaşması'nın uygulanmasının sürdüğünü ve iklim değişikliği konusunda çok taraflı işbirliğinin yapıcı ruhunun devam ettiğini dünyaya başarıyla göstermiştir. Ülkeler arası diyalog ve işbirliğinin iklim değişikliği ile mücadelenin ne kadar önemli olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca bu konferans Paris Anlaşması'nın yürürlüğe girmesi sonrasında gerçekleştirilen ilk konferans olması nedeniyle, "Eylem Konferansı" olarak adlandırılmaktadır.
COP 23	6-17 Kasım 2017	Bonn, Almanya	Bu konferansta Paris Anlaşmasının uygulamada nasıl çalışacağı detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca Paris Anlaşması'nda belirlenen hedeflere ulaşmak için ülkelere deneyim ve iyi uygulama örneklerini paylaşabilecekleri iletişim kanalları oluşturulmuştur.
COP 24	3-14 Aralık 2018	Katowice, Polonya	Konferans başlamadan hemen önce IPCC tarafından yayımlanan ve küresel sıcaklıktaki 1,5° C artışın etkilerini ortaya koyan rapor konferansa yön vermiştir. Konferansta kirletici emisyonların azaltılmasındaki aciliyet ele alınsa da üzerine anlaşılan metinlerde bir eylem planı olarak yer almamıştır. Bu konferansta Karbon piyasalarının gelişmesine izin verilmesi hususunun bir çözüme kavuşturulmadığı görülmektedir (Masson-Delmotte vd., 2018).
COP 25	2-13 Aralık 2019	Madrid, İspanya	<i>*Aşağıda ayrıntılı olarak ele alınmaktadır.</i>

** Yarıda kalan COP 6'nın devamı niteliğindeki taraflar konferansı COP 6bis olarak adlandırılmaktadır.*

Kaynak: United Nations (UN), Climate Change, Process and meetings. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden erişilmiştir.

Taraflar Konferanslarından COP 3 ve COP 21 iklim değişikliği ile mücadelenin temel taşlarından olan Kyoto Protokolü ile Paris Antlaşmasının oluşumunu sağladığından alt başlık olarak ilerleyen bölümlerde incelenmiştir.

5.1. Kyoto Protokolü (COP 3)

1997 Aralık ayında Japonya'nın Kyoto Kentinde bir araya gelen 3.

Taraflar Konferansı (COP 3), neticesinde imzalanan Kyoto Protokolü 2005 Şubat'ta yürürlüğe girmiştir. Kyoto Protokolü'nün genel olarak bir şartname niteliğinde olduğu ve İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ile belirlenen hedef ve somut azaltım yükümlülüklerini pekiştirdiği ifade edilebilir (UN, 1998).

Kyoto Protokolü'nde 28 madde olup Ek A'da karbondioksit ve metan gazı başta olmak üzere 6 sera gazına değinildiği görülmektedir (Gielen & Kram, 1998). Protokolün en önemli maddelerinden biri EK I'de yer alan ülkelerin seragazı salımlarını 1990 seviyesinin %5 altına indirmeleri öngöröldüğü 3. maddesidir. Protokolde yer alan 3. maddenin ilk fıkrası şu şekildedir (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998);

“Ek-I'de yer alan Taraflar, 2008-2012 yıllarını kapsayan taahhüt döneminde, Ek-A'da sıralanan insan faaliyetlerinin neden olduğu karbondioksit eşdeğeri sera gazlarının salımları toplamını, 1990 yılı seviyelerinin en az yüzde 5 aşağısına indirmek için, Ek-B'de kayıtlı sayısallaştırılmış salım sınırlandırma ve azaltım taahhütlerine uygun olarak ve işbu Madde'nin hükümleri gereğince hesaplanarak tayin edilmiş olan miktarları aşmamasını, bireysel ya da müştereken sağlayacaklardır.”

Kyoto Protokolü'nde ortaya konan diğer önemli nokta Kyoto Mekanizmalarının aktif bir şekilde kullanılmasının ifade edilmesidir. Daha açık bir ifade ile, Ek I ülkelerinin seragazı emisyon oranlarını azaltmak için uygulayacakları ulusal politikaların yanı sıra söz konusu Kyoto Mekanizmalarının da uygulanarak taahhüt edilen hedeflere ulaşabileceklerinin ortaya konmasıdır. Bu Mekanizmalar Ortak Yürütme Mekanizması (*Joint Implementation*, md:6), Temiz Kalkınma Mekanizması (*Clean Development Mechanism*, md:12) ve Emisyon Ticareti Mekanizması (*Emissions Trading*, md:17) olarak protokolde yer almaktadır (T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı, 1998).

Taraflar Konferansları toplantılarının neticesinde ulaşılabilen bir uzlaşının sonucu kabul edilen Kyoto Protokol'ün (Köse, 2018) ortak ancak farklılaştırılmış sorumluluklar ilkesi üzerine inşa edildiği söylenebilir. Daha açık bir ifade ile ekonomik gelişmelere bağlı olarak her bir ülkenin iklim değışikliği ile mücadelede farklı yeteneklere sahip olduğu kabul edilmektedir. Ayrıca tarihsel olarak atmosferdeki mevcut sera gazı seviyelerinden sorumlu olarak görölen gelişmiş ülkelere daha fazla görev ve sorumluluk yüklenmektedir. Protokol'ün ilk taahhüt dönemi 2008'de başlamış ve 2012'de sona ermiştir. İlk taahhüt dönemine tam olarak katılan 36 ülkenin tamamının Protokol'e uyduğu görölmektedir (Shishlov, Morel & Bellassen, 2016: ss. 768-782).

5.2. Paris Anlaşması (COP 21)

30 Kasım - 12 Aralık 2015 tarihleri arasında Fransa'nın Paris Kentinde düzenlenen 21. Taraflar Konferansı (COP 21) sonrasında Paris Anlaşması ortaya çıkmıştır. Paris Anlaşması Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC) kapsamında imzalanan sera gazı emisyonlarının azaltılması, uyarlanması ve finansmanı ile ilgili bir anlaşmadır. Paris Anlaşması, küresel sera gazı emisyonlarının %55'ini oluşturan en az 55 tarafın anlaşmayı onaylaması şartının sağlanması ile 4 Kasım 2016 tarihi itibarıyla yürürlüğe girmiştir (UN, 2020a). Bu anlaşma ile esasında 2020 yılı sonrası iklim değişikliği rejiminin çerçevesi oluşturulmuş ve tüm ülkelerin katkılarına dayanacak bir sistem öngörülmüştür. Tüm tarafların katkılarına dayanacak bir sistem öngören Paris Anlaşması tüm ülkelerin "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler" ilkesi çerçevesinde sorumluluk üstlenmesi düşüncesine dayandırılmıştır (Kaya, 2017).

COP 21'de iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine maruz kalan ülkelerin uyum ve direnç kabiliyetlerinin yükseltilmesi amaçlanmıştır. Ayrıca tarafların sera gazı emisyon azaltım kapasitelerinin artırılması düşüncesiyle gelişmiş ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere finansman, teknoloji transferi ve kapasite geliştirme imkanları sağlamaları öngörülmüştür. Ayrıca Paris Anlaşması 3. Madde uyarınca, her ülke küresel ısınmayı azaltmak için yapacağı katkıyı belirlemeli, planlamalı ve düzenli olarak raporlamalıdır (Başaran, 2017).

Paris Anlaşması incelendiğinde anlaşmanın 2. maddesinde uzun dönemli hedef olarak endüstriyelleşme öncesi döneme kıyasen küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında tutulması, mümkünse 1,5°C ile sınırlandırılması, olduğu görülmektedir (UN, 2015). Son olarak, Anlaşma'nın 6. maddesi ile tarafların, en az maliyetle ülkelerini karbonsuzlaştırmaya yardımcı olacak yeni bir küresel karbon piyasası sistemi oluşturma konusunda aynı fikirde olduklarını belirttikleri anlaşılmaktadır. Bu maddenin ülkelerin karbon ticareti yapmaları için iki taraflı ve gönüllü anlaşmalarına izin verirken emisyon azaltımı ticaretine yönelik merkezi bir yönetim sistemi öngördüğü ifade edilebilir (Farand, 2019). 2020 sonrası süreçte, iklim değişikliği tehlikesine karşı küresel sosyo/ekonomik dayanıklılığın güçlendirilmesi doğrultusunda hazırlanan Paris Anlaşması, kabul edilmesinin üzerinden 1 yıl geçmeden yürürlüğe giren ilk küresel anlaşma olarak karşımıza çıkmaktadır (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2020).

1995'ten günümüze kadar her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Taraflar Konferansları incelendiğinde COP 3 ve COP 21, yani literatüre Kyoto Protokolü ve Paris Anlaşması olarak geçen konferansların, iklim değişikliği çerçevesinde

ayrı birer yeri olduğu açıktır. 2019 yılı sonlarında gerçekleşen COP 25'e de içinde bulunan zaman ve politik durum açısından oldukça büyük bir önem verildiği söylenebilir. Aşağıdaki bölümde COP 25 ele alınıp değerlendirilmektedir.

6. 25. TARAFLAR KONFERANSI

25. Taraflar Konferansı iklim değişikliği çerçevesinde yapılan konferanslar arasında en ilginç olanlarından bir tanesidir. Bu farklılığın başlangıcı konferansa ev sahipliği yapması planlanan Brezilya'nın geri çekilmesiyle başlamıştır. 2018 yılındaki Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra hükümette meydana gelen değişikliklerle birlikte Brezilya hükümeti, konferansa ev sahipliği yapma teklifini geri çekmiştir. Brezilya'nın çekilmesinden sonra Şili'nin konferansa ev sahipliği yapacağı bildirilmiştir. Ev sahipliğini devralan Şili, ülke çapındaki büyük protestoların ve ardından gelen siyasi çalkantıların ardından konferansın iptal edilmesi gerektiğini hissetmiştir. Sonunda, İspanya COP 25'i ağırlamayı teklif etmiş ve altı haftadan kısa bir sürede olağanüstü bir lojistik çalışma ile konferansa ev sahipliği yapmıştır. Her ne kadar önceden belirlenen tarihlerde Konferans başlasa da Madrid'deki yüzbinlerce insanın katıldığı büyük gösteriler, medyanın yoğun ilgisi ve IPCC'nin son raporları (atmosferdeki ısı yakalayıcı sera gazlarının yeni bir rekor seviyeye ulaştığının gösterildiği raporlar) COP 25'in çetin bir ortamda gerçekleşeceğini habercisi olmuştur (Erbach, 2019).

7. COP 25 NEDEN ÖNEMLİYDİ?

Bilindiği üzere, 2015 yılında 195 ülkenin bir araya gelerek Paris Anlaşmasını imzaladığı 21. Taraflar Konferansı'nda (COP 21) küresel sıcaklık artışının 2°C'nin olabildiğince altında tutulması, mümkünse 1,5°C ile sınırlandırılması hedefi belirlenmişti. Ayrıca Paris Anlaşması md.9'a göre sanayileşmiş ülkelerin, geliştirmekte olan ülkelerin ekonomilerini karbondan arındırmak için 2020 yılı itibarıyla her yıl 100 milyar dolar finans sağlamayı kabul ettikleri görülmektedir (Gündoğan, 2018). Ayrıca Paris Anlaşmasının uygulamaya konması ve hükümetlerden bir sonraki konferansa kadar daha iddialı karbon azaltma taahhütlerinin alınması açısından COP 25'in ayrı bir önem taşıdığı söylenebilir.

Bunların yanı sıra, Paris Anlaşması 4. Madde uyarınca, 2020 yılında ülkelerden Ulusal Olarak Belirlenmiş Katkılar (NDC) olarak adlandırılan yeni veya güncellenmiş ulusal iklim eylem planları sunmaları beklenmektedir (UN, 2015). Böylelikle NDC'ler sayesinde her ülkenin ulusal emisyonları azaltma ve iklim değişikliğinin etkilerine uyum sağlama çabalarının somutlaştırıldığı

söylenbilir. Birçok ülkeye ait NDC'lerin yeterince güçlü olmadığı düşünüldüğünden COP 25'te daha güçlü hedeflerin belirlenmesi ve 2020 yılı iklim eylemlerinin etkili bir şekilde başlaması bakımından COP 25 önemli görülmüştür. Yine Paris Anlaşmasının 6. maddesi çerçevesinde uluslararası karbon piyasalarının nasıl işleyeceğine dair esas ve yol haritasının COP 25'te geliştirilmesi beklenmiştir. Son olarak 4 Kasım 2020'de (Anlaşma onaylandıktan dört yıl sonra) resmi olarak Paris Anlaşması'ndan çekilecek olan ABD'nin katılıyor olması da COP 25'i önemli kılmıştır.

8. COP 25'TE ELE ALINAN KONULAR

2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid'de düzenlenen 190'dan fazla ülkeden 26.000'i aşkın katılımcının yer aldığı COP 25 küresel anlamda büyük önem toplamıştır (UN, 2019a). Gerek ele alınan konulardaki uzun tartışmalar, gerek katılımcı sayısının yüksekliği ve diğer nedenlerle konferans 2 gün uzayarak 15 Aralık'ta tamamlanmıştır. Böylelikle COP 25, şu ana kadar düzenlenen Taraflar Konferansları arasında en uzununu olarak tarihe geçmiştir (UN, 2020b). Dolayısıyla 2-15 Aralık 2019 tarihleri arasında gerçekleşen COP 25'te ele alınan önemli konulara ve toplantı neticesinde varılan noktalara aşağıda alt başlıklar halinde yer verilmektedir.

8.1. Taahhütler

2015 yılı Paris Anlaşması ile taraf ülkeler iklim taahhütlerini tekrar ele almayı kabul etmişlerdi. Yine Paris Anlaşmasında ülkelerin iklim değişikliği ile mücadelede ortaya koydukları çabaların değerlendirilmesinin belirli kriterler (- küresel sıcaklık artışını 2 ° C'nin altına, mümkünse 1.5 ° C ile sınırlamak, - dayanıklılık oluşturmak ve - finansal akışları sayılan bu iki hedef için yönlendirmek) çerçevesinde yapılması kararlaştırılmıştı. Madrid'de bu taahhütler ele alınırken taraf ülkelerden mevcut taahhütlerini daha iyi bir taahhütle yenilemeleri ve hedeflerini güçlendirmeleri beklenmekte idi. Fakat birçok ülke 2020 Taraflar Konferansı'nda (COP 26) daha iddialı bir vaat ve taahhüt sunulması yönünde fikir beyan etmişlerdir. Diğer taraftan, Çin ve Brezilya gibi bazı ülkeler ise bir sonraki yıla artırılmış taahhüt veya yüksek hedefler konmasının dayatılmayacağını, bu durumun her ülkenin kendi kararına bırakılması gerektiğini öne sürdüler. Ayrıca bu ülkeler esas dikkatlerin daha önceden hedef belirleyip de bunu hali hazırda gerçekleştiremeyen ülkelere yönlendirilmesi gerektiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu duruma ise ABD ve Kanada gibi bazı sanayileşmiş ülkelerin Kyoto (1997) hedeflerine bile ulaşamamış olması ile Almanya'nın Paris'te açıklanan 2020'de ulaşılması öngörülen (1990'a kıyasla %40) hedefe muhtemelen önümüzdeki beş yılda da

erişemeyecek olması örnek olarak sunulmuştur (UN, 2019b).

Taslak metin hazırlama çalışmaları devam ederken yaşanan tartışmalar neticesinde öncelikle taahhütlerin “artırılması” veya “güçlendirilmesi” ifadelerinin metinden çıkarıldığı kayda geçerken bu duruma Marshall Adaları ile bazı Avrupa ülkelerinin itiraz ettikleri görülmektedir. Bu tartışmalar neticesinde hazırlanan nihai metinde vurgunun biraz artırıldığı görülmektedir. Metinde emisyon farkına dikkat çekilerek küresel sıcaklığın 2°C'nin altın kalması için taahhütlerin önemi biraz daha iddialı ve ciddi olarak vurgulanmıştır (UN, 2019b).

8.2. Küresel Karbon Pazarı

Madrid'de Küresel Karbon Pazarı'nın yeni kurallarının belirleneceği ve toplantı sonrasında açıklanan belgelerde çözüme kavuşmuş ana konulardan biri olacağı bekleniyordu. Esasında söz konusu Karbon Pazarı'nın Paris anlaşması ile kurulduğu ve “Paris Kural Kitabı” ana unsurlarından biri olduğu bilinmektedir. Burada temel nokta Paris Anlaşması ile ortaya konan bu hususun uygulamasının nasıl gerçekleştirileceği idi. Planlanan takvime göre ülkelerin COP 24'te Küresel Karbon Pazarı konusundaki kurallar üzerine anlaşmış olmaları öngörülmekteydi. Fakat COP 24'te ele alınan bu mevzuu neticelendirilememiş ve COP 25'te çözüm sağlanması ümidiyle tekrar ele alınmıştır (IETA, 2019).

Konferansta bir taraftan Avustralya ve Brezilya, emisyon azaltımlarının başlangıçta iki kez sayılmasına ve Kyoto dönemi kredilerinin alım satımına izin veren yasal boşluklara sahip bir sistem için baskı yapmaya devam ederken; diğer yandan pek çok ülke bu durumun tüm pazarı zayıflatacağını ileri sürmüştür. Bu tartışmaların gölgesinde Kosta Rika liderliğindeki 31 ülkeden oluşan bir grubun, küresel karbon pazarının bütünlüğünü sağlamak için 'San Jose ilkelerine' imza attığı kayıtlara geçmiştir (Davis, 2019). Onca tartışmadan sonra iki paragraf metin hazırlanarak Küresel Karbon Pazarı konusunun bir sonraki (COP 26) konferansa bırakılmasına karar verilmiştir.

8.3. Kayıp ve Hasar

Artan bir iklim krizinin belirtileri arttıkça, COP 25'in iklim değişikliğinin kaçınılmaz sonuçlarıyla nasıl başa çıkacağı konusundaki merak ve beklentiler de yükselmiştir. Bunun yanı sıra sanayileşmiş ülkelerin uzun zamandır devam eden ideolojik blokajını kaldıracak somut adımlara ihtiyaç duyulmuştur. En az bu kadar önemli olan diğer bir husus da hasar konusunda kaçınılmaz bir şekilde olumsuz yönde etkilenen gelişmekte olan ülkeler için mali destek sağlanması noktasında gerekli adımların atılması beklenmiştir. İhtiyaç duyulan bu beklenti ve somut adımlar COP 25'te kayıp ve hasar konusunu ön plana çıkarmıştır. Kayıp

ve Hasar konusunda tartışma konusu olan diğer bir nokta Varşova Uluslararası Mekanizması (WIM) olmuştur. 2013 yılında kurulan bu mekanizmanın asıl amacı iklim kayıplarının karşılanması amacıyla finans sağlanması olmasına rağmen mekanizmanın bu doğrultuda ivme kazandığı görülmemiştir. Ayrıca WIM'nin COP altında mı yoksa Paris Anlaşması kapsamında bir organ olarak mı kabul edilmesi noktasında teknik bir tartışma olmuştur. Önümüzdeki yıl Paris Anlaşmasından ayrılacak olan ABD, Varşova Uluslararası Mekanizması'nın kararlarından etkilenmemek için WIM'nin COP dışında kalması için baskı yapmıştır. Bu baskının nedeni Paris'ten ayrılınca WIM kararlarından etkilenmemek olduğu açıktır. COP 25'te WIM kararlarının idari açıdan bir problem doğurmayacağını ifade edilmesi üzerine bu teknik konu kısmen de olsa aşılmıştır (Nathoniel, Siegele, Roper, & Menke, 2019).

Sonuç olarak, COP 25'te gelişmekte olan ülkelerin iklim krizinin yol açtığı kayıp ve zararlarla başa çıkma konusunda desteğe ihtiyaçlarının olduğu gerçeği kabul edilerek süregelen abluka kırılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak UNFCCC finansal yapısının altında kayıp ve hasar kalemlerine yer verilmesi olmuştur. Her ne kadar sembolik bir adım olarak kabul edilen bu karar ablukayı kırsa da esas önemli olan uygulamanın nasıl hayata geçeceği'dir.

Yukarıda ele alınan konuların yanında 25. Taraflar Konferansı'nda kayda değer birkaç önemli gelişmenin de yaşandığı söylenebilir. Bunların başında ise "Cinsiyet Eylem Planı" ve "Yerel Topluluklar ve Yerli Halklar Platformu" için bir çalışma planının onaylanmasıdır. Böylelikle uzun yıllardır çeşitli platformlarda dile getirilen ve raporlarla ortaya konan yerel topluluklar ve yerli halkın iklim değişikliği karşısında savunmasızlığını önleyecek çalışmaların yapılacağı ümit edilmektedir (Ramos-Castillo, Castellanos ve McLean, 2017). Ayrıca cinsiyete duyarlı iklim politikalarının belirlenmesinde Cinsiyet Eylem Planı'nın kabul edilmesi önemli bir adım olarak görülmektedir (Skutsch, 2002). Bunun yanı sıra Paris Kural Kitabı bölümlerinden biri olan ve bu konferansta karar çıkması beklenen "ortak zaman dilimleri" konusu da bir sonraki Konferansa bırakılmıştır (IETA, 2019).

9. COP 25 VE TÜRKİYE

Türkiye iklim değişikliği alanında önemli gayretler ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, Türkiye'nin UNFCCC'nin orijinal metninde hem Ek-1, hem de Ek-2 listesinde yer aldığı bilinmektedir. Türkiye, 1995 yılında gerçekleştirilen COP 1'den COP 6'ya kadar geçen süre içerisinde gelişmekte olan bir ülke olması nedeniyle taraflar konferanslarında Ek'lerin her ikisinden de çıkmak için girişimlerde bulunmuştur. Nihayetinde 2001 yılında Marakeş'te düzenlenen 7.

Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin, Ek II'den çıkıp özel şartları tanınmış bir Ek I ülkesi olarak UNFCCC'ye taraf olma isteği kabul edilmiştir (T. C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2020).

COP 16'da da Türkiye için önemli kararların alındığını görmekteyiz. 16. Taraflar Konferansı'nda Türkiye'nin diğer Ek-I ülkelerinden farklı bir konumda bulunduğu ve özel koşullarının mevcut olduğu UNFCCC'ye taraf ülkelerce tanınmış ve Türkiye'nin finansman ve teknoloji transferi sağlama yükümlülüğü bulunmadığı teyit edilmiştir. Sonraki taraflar konferanslarına bakıldığında, Türkiye'nin müzakerelerde özel durumuna atıfta bulunulduğu, Türkiye'nin teknoloji, kapasite geliştirme ve finans desteğini alabilmesi için müzakerelerin devam ve önemine atıfta bulunulduğu görülmektedir (T. C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü, 2020). COP 23'e Çevre ve Şehircilik Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı ve İklim Değişikliği Başmüzakerecisi Prof. Dr. Mehmet Emin Birpınar'ın katıldığı ve Türkiye'nin iklim değişikliği ile mücadele çabalarını artırmasını desteleyecek finansmana erişim hususlarındaki taleplerini tekrarladığı bilinmektedir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2018). 24. Taraflar Konferansı'na 80 üzerinde temsilci ile katılan Türkiye'nin COP 25'e ayrı bir önem verdiği görülmektedir. Daha açık bir ifade ile "harekete geçme zamanı" sloganıyla başlayan COP 25'e Türkiye'nin üst seviyede aktif katılım gerçekleştirdiği söylenebilir. 260'tan fazla Türk katılımcısının yer aldığı konferansta Türkiye adına açılış konuşmasının Çevre ve Şehircilik Bakanı Murat Kurum tarafından yapıldığı görülmektedir. Ayrıca Dışişleri Bakan Yardımcısı Faruk Kaymakcı'nın da katılım sağladığı ve dolayısıyla Türkiye'nin Bakan seviyesinde temsil edildiği söylenebilir. Ayrıca Dünyaya "zaman geçiyor iklim değişikliğine karşı harekete geç" mesajı veren Türkiye COP 25'te stant kuran nadir ülkeler arasında gösterilmiştir (T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019). Türkiye COP 25'te de İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin Ek-1 listesinden çıkarılması talebi ile birlikte teknoloji, kapasite geliştirme ve finans destek noktalarındaki haklı taleplerini yenilemiş fakat henüz bir netice alamamıştır.

10. SONUÇ

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamında Müzakere Komitesinin feshedilmesi ile birlikte Sözleşmenin nihai otoritesi olarak Taraflar Konferansının kabul edildiği ve 1995 yılından beri düzenli olarak her yıl toplandığı bilinmektedir. Bu Konferansların sonuncusu 2-13 Aralık 2019 tarihleri arasında Madrid'de düzenlenen ve 2 gün uzayan COP 25'tir. 190'dan fazla ülkeden 26.000'i aşkın katılımcının yer aldığı COP 25, pek çok açıdan büyük önem taşımaktaydı. Fakat ele alınan konulardan Ülke Taahhütleri, Küresel

Karbon Pazarı, Kayıp ve Hasar konuları uygulamaya ilişkin merak edilen birçok husus 2020 yılında Glasgow'da düzenlenmesi planlanan 26. Taraflar Konferansı'na (COP 26) bırakılmıştır. Uzun tartışmalar, Çin, Brezilya ve Hindistan gibi ülkelerin önemli konulardaki baskı ve taleplerinin konferansta tıkanmalara neden olduğu söylenebilir. Ayrıca ABD'nin önümüzdeki yıl Paris Sözleşmesi'nden resmi olarak ayrılacak olması da konferansın gidişatını negatif yönde etkilediği ifade edilebilir. Kısacası büyük beklentilerle başlayan COP 25'in bu beklentileri karşılayamadığı ve 2020'deki Konferansa bıraktığı açıktır. COP 25'in en önemli iki somut çıktısı; cinsiyete duyarlı iklim politikalarının belirlenmesini sağlayacak "Cinsiyet Eylem Planı" ile yerel topluluklar ve yerli halkın iklim değişikliği karşısında savunmasızlığını önleyecek "Yerel Topluluklar ve Yerli Halklar Platformu" için bir çalışma planının onaylanması olarak görülebilir.

11. ÇIKAR ÇATIŞMASI BEYANI

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

12. MADDİ DESTEK

Bu çalışmada herhangi bir fon veya destekten yararlanılmamıştır.

13. ETİK KURUL BEYANI VE FİKRİ MÜLKİYET TELİF HAKLARI

Çalışmada etik kurul ilkelerine uyulmuştur ve ilgili kurum ve kuruluşlardan gerekli izinler alınmıştır.

14. KAYNAKÇA

- Arguez, A. & Vose, R. S. (2011). The definition of the standard WMO climate normal: the key to deriving alternative climate normals. *Bull. American Meteorological Society*, 92(6), 699-704.
- Başaran, Z. (2017). A brief assessment on the Paris climate agreement and compliance issue. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 107-125.
- Blunden, J. ve Arndt, D. S., (2020). State of the Climate in 2019. *Bulletin of the American Meteorological Society*, Vol.101,(8), 1-429.
- Chazournes, L. B. (2008). *United nations framework convention on climate change*. Geneva: United Nations Audiovisual Library of International Law. 17 Şubat 2020 tarihinde https://legal.un.org/avl/pdf/ha/ccc/ccc_e.pdf adresinden erişildi.

- Conway, E. (2012). Global climate change. 16 Şubat 2020 tarihinde https://www.nasa.gov/topics/earth/features/climate_by_any_other_name.html#backtoTop adresinden erişildi.
- Davis S. (2019). COP 25: another year, another missed opportunity on carbon markets. 20 Şubat 2020 tarihinde <https://ccap.org/cop25-another-year-another-missed-opportunity-on-carbon-markets/> adresinden erişildi.
- Erbach, G., (2019). COP25 climate change conference in Madrid. *European Parliamentary Research Service*, Plenary-November II 2019. 20 Şubat 2020 tarihinde [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/644188/EPRS_A_TA\(2019\)644188_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ATAG/2019/644188/EPRS_A_TA(2019)644188_EN.pdf) adresinden erişildi.
- Farand, C. (2019). Karbon piyasalarını düzenleyen madde 6, Paris anlaşması'nı vezir de edebilir rezil del. 20 Şubat 2020 tarihinde <https://www.iklimhaber.org/karbon-piyasalarini-duzenleyen-madde-6-paris-anlasmagini-vezir-de-edebilir-rezil-de/> adresinden erişildi.
- Gaast, W. P. & Alessi, M. (2015). History of the UN climate negotiations – part 1 – from the 1980's to 2010. *Climate Policy Info Hub*, 10 March 2015. 20 Şubat 2020 tarihinde <http://climatepolicyinfohub.eu/history-un-climate-negotiations-part-1-1980s-2010> adresinden erişildi.
- Gielen, D. & Kram, T. (1998). The role of non-CO2 greenhouse gases in meeting Kyoto targets. *Workshop on Climate Change and Economic Modelling: Background Analysis for the Kyoto Protocol*. Paris: OECD. 20 Şubat 2020 tarihinde <https://www.oecd.org/dev/1923119.pdf> adresinden erişildi.
- Goldemberg, J., Squitieri, R., Stiglitz, J., Amano, A., Shaoxiong, X., Saha, R. (1995). *IPCC second assessment, climate change 1995*. Canada: WMO & UNEP. 17 Şubat 2020 tarihinde <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/06/2nd-assessment-en.pdf> adresinden erişildi.
- Gündoğan, A. C. (2018). COP23: iklim finansmanı konusunda bir arpa boyu yol daha. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://tr.boell.org/tr/2018/04/09/cop23-iklim-finansmani-konusunda-bir-arpa-boyu-yol-daha> adresinden erişildi.
- Gündoğan, A.C., Baş, D. ve Sayman, R.Ü., (2015). *A'dan z'ye iklim değişikliği başucu rehberi*. Ankara: Bölgesel Çevre Merkezi-REC Türkiye. 21 Şubat 2020 tarihinde https://recturkey.files.wordpress.com/2016/11/adanzye_iklim_degisikligi_basu_curehberi.pdf adresinden erişildi.
- Houghton, J. T., Jenkins, G. J. & Ephraums, J. J. (1990). *Climate change: the IPCC scientific assessment*. Cambridge: Press Syndicate of the University of Cambridge. 17 Şubat 2020 tarihinden https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/03/ipcc_far_wg_I_full_report.pdf adresinden erişildi.

- The International Emissions Trading Association (IETA) (2019). *COP25 summary report: climate challenges and market solutions*. Geneve: IETA. 20 Şubat 2020 tarihinde https://www.ieta.org/resources/Documents/IETA-COP25-Report_2019.pdf adresinden erişildi.
- Kadioğlu, M. (2007). *Küresel iklim değişimi ve Türkiye* (2.b). İstanbul: Güncel Yayıncılık.
- Kaya, Y. (2017). Paris anlaşmasını iklim adaleti perspektifinden değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler*, 14(54), 87-106.
- Köse, İ. (2018). İklim değişikliği müzakereleri: Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı imza aüreci. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 9(1), 55-81.
- Kurnaz, L., (2019). *Son buzul erimeden: iklim değişikliği hakkında merak ettiğiniz herşey*. İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- Ling, C. Y. (2012). *The Rio declaration on environment and development: an assessment* (Environment and Development Series 12). Malaysia: Third World Network.
- Loubere, P. (2012). The global climate system. *Nature Education Knowledge*, 3(10), 24.
- Masson-Delmotte, V., Zhai, P., Pörtner, H.-O., Roberts, D., Skea, J., Shukla, P.R., Pirani, A., Moufouma-Okia, W., Péan, C., Pidcock, R., Connors, S., Matthews, J.B.R., Chen, Y., Zhou, X., Gomis, M.I., Lonnoy, E., Maycock, T., Tignor, M. & Waterfield T. (2018). IPCC, 2018: summary for policymakers. 19 Şubat 2020 tarihinde https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/05/SR15_SPM_version_report_LR.pdf adresinden erişildi.
- McManus, K. (2009). The principle of 'common but differentiated responsibility' and the UNFCCC. *Climatico Special Features, November 2009*. 21 Şubat 2020 tarihinde http://www.climaticoanalysis.org/wp-content/uploads/2009/12/kmcmamus_common-responsibilities.pdf adresinden erişildi.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (MGM) (2020). Hava durumu ve iklim. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://www.mgm.gov.tr/iklim/iklim.aspx?key=B> adresinden erişildi.
- Nathoniel, D. P., Siegele, L., Roper, L. A. & Menke, I. (2019). Loss and damage at COP 25 – a hard fought step in the right direction. *The Climate Analytics Blog*. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://climateanalytics.org/blog/2019/loss-and-damage-at-cop25-a-hard-fought-step-in-the-right-direction/> adresinden erişildi.
- National Aeronautics and Space Administration (NASA) (2020a). What's the difference between climate change and global warming?. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://climate.nasa.gov/faq/12/whats-the-difference-between-climate-change-and-global-warming/> adresinden erişildi.

- National Aeronautics and Space Administration (NASA) (2020b). Global climate change. 22 Şubat 2020 tarihinde <https://climate.nasa.gov/> adresinden erişildi.
- Ramos-Castillo, A., Castellanos, E. ve McLean, G.K. (2017). Indigenous peoples, local communities and climate change mitigation, *Climatic Change*, 140(1):1-4.
- Randall, D. A., Wood, R. A., Bony, S., Colman, R., Fichet, T., Fyfe, J., Kattsov, V., Pitman, A., Shukla, J., Srinivasan, J., Stouffer, R. J., Sumi, A. & Taylor, K. E. (2007). Climate models and their evaluation. S. Solomon, D. Qin, M. Manning, Z. Chen, M. Marquis, K.B. Averyt, M.Tignor & H.L. Miller (Eds.) *Climate change 2007: the physical science basis. contribution of working group I to the fourth assessment report of the intergovernmental panel on climate change* içinde (ss.591-662). Cambridge, United Kingdom and New York, NY, USA: Cambridge University Press. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/02/ar4-wg1-chapter8-1.pdf> adresinden erişildi.
- Shishlov, I., Morel, R., & Bellassen, V. (2016). Compliance of the parties to the Kyoto protocol in the first commitment period. *Climate Policy*, 16(6), 768–782.
- Skutsch, M.M. (2002). Protocols, treaties, and action: The 'climate change process' viewed through gender spectacles. *Gender and Development* 10(2), 30-39.
- Stakeholder Forum (SF) (2011). *Review of implementation of the Rio principles*. New York: United Nations. 22 Şubat 2020 tarihinde <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/1127rioprinciples.pdf> adresinden erişildi.
- T.C. Çevre ve Orman Bakanlığı (1998). *Birleşmiş Milletler iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi-Kyoto protokolü*. Ankara: Çevre ve Orman Bakanlığı.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2018). Haberler. 21 Şubat 2020 tarihinde <http://cygm.csb.gov.tr/mustesar-yardimcisi-birpinar-iklim-degisikligi-taraflar-konferansi-nda-turkiye-nin-taleplerini-dile-getirdi-haber-221283#> adresinden erişildi.
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2019). Haberler. 21 Şubat 2020 tarihinde <https://csb.gov.tr/bakan-kurum-iklim-degisikligine-karsi-atilan-adimlari-madrid-te-anlatti-bakanlik-faaliyetleri-29667> adresinden erişildi.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2011). BM iklim değişikliği çerçeve sözleşmesi. 20 Şubat 2020 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi.tr.mfa> adresinden erişildi.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2020). İklim değişikliği ve uluslararası müzakereler. 23 Şubat 2020 tarihinde <https://www.enerji.gov.tr/TR/Sayfalar/Iklim-Degisikligi-ve-Uluslararası-Muzakereler> adresinden erişildi.
- T.C. Enerji İşleri Genel Müdürlüğü (2020). Çevre ve iklim. 21 Şubat 2020 tarihinde

<https://www.eigm.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Iklim-Degisikligi> adresinden alındı.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü (2020). Hava durumu. 25 Şubat 2020 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişildi.

United Nations (UN) (1990). Protection of global climate for present and future generation of mankind. *UN General Assembly, 45th session*, agenda item 81. 25 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/sites/default/files/resource/docs/1990/un/eng/a45696a1.pdf> adresinden erişildi.

United Nations (UN) (1992). *United Nations framework convention on climate change*. New York: UN. 17 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf> adresinden erişildi.

United Nations (UN) (1998). *Kyoto protocol to the United Nations framework convention on climate change*. New York: UN 18 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf> adresinden erişildi.

United Nations (UN) (2015). *Paris agreement*. New York: UN 15 Şubat 2020 tarihinde https://unfccc.int/files/meetings/paris_nov_2015/application/pdf/paris_agreement_english.pdf adresinden erişildi.

United Nations (UN) (2019a). List of participants. *Conference of the Parties, 25th Session*. 21 Şubat 2020 tarihinde https://unfccc.int/sites/default/files/resource/cp_inf4.pdf adresinden erişildi.

United Nations (UN) (2019b). UN climate change conference - December 2019. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/cop25> adresinden erişildi.

United Nations (UN) (2020a). What is the Paris Agreement?. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/what-is-the-paris-agreement> adresinden erişildi.

United Nations (UN) (2020b). Conference of the parties (COP). 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden erişildi.

United Nations (UN). Climate change, process and meetings. 19 Şubat 2020 tarihinde <https://unfccc.int/process/bodies/supreme-bodies/conference-of-the-parties-cop> adresinden erişilmiştir.

Werndl, C. (2016). On defining climate and climate change. *The British Journal for the Philosophy of Science*, 67(2), 337–364.

World Meteorological Organization (WMO) (1979). World climate conference; a conference of experts on climate and mankind. Geneva, 12-23 February 1979. 17 Şubat 2020 tarihinde https://library.wmo.int/doc_num.php?explnum_id=8346 adresinden erişildi.

World Meteorological Organization (WMO) & United Nations Environment Programme (UNEP) (1992). Climate change: the 1990 and 1992 IPCC assessments: IPCC first assessment report overview and policymaker summaries and 1992 IPCC supplement. Canada. 18 Şubat 2020 tarihinde https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/2018/05/ipcc_90_92_assessments_full_report.pdf adresinden erişildi.